Bäckar och diken – livsnerver i landskapet

LÄNSSTYRELSEN
HALLANDS LÄN

Vatten ger liv! Detta gäller även för de mindre bäckar och diken som rinner genom odlingslandskapet och i skogen. Den blågröna bården längs vattnet är en viktig spridningsväg för växter och djur, och hjälper dem att hitta nya lämpliga livsmiljöer. Och även för oss människor ger rinnande vatten stimulans för sinnena och liv åt landskapet.

Hoppande öring. Foto: Patrik Olofsson

Livsmiljöer i och nära vattnet

I dikeskanten kan humlor och andra vilda bin hitta boplatser, med närhet till vatten och blommande växter. Svalor, tornseglare och fladdermöss fångar insekter över vattenytan och gynnas av öppet vatten i landskapet.

Träd och buskar längs vattnet ger välbehövlig skugga och svalka under varma sommardagar. Detta kan vara livsavgörande för kallvattenfiskar som öring och lax, som inte överlever om vattnet blir för varmt på sommaren.

Träden bidrar också med fallande löv, som är själva motorn i näringsväven i mindre bäckar. Löven bryts ner av bakterier och svampar, och blir mat för en mängd smådjur som dagsländelarver, bäcksländelarver, knott och vattengråsuggor. Dessa små växtätare äts av trollsländelarver och andra rovinsekter, som i sin tur är viktig mat för växande småfiskar.

Öringen går på hösten upp i små bäckar för sin lek. Den söker sig då till strömmande partier, där romkornen grävs ner. Dessa utvecklas sakta under vintern nere i bottengruset och kläcks sedan på våren. För att romkornen ska överleva och utvecklas är det viktigt att vattnet inte grumlas, då grumling ger sämre syretillgång nere i grusbottnen. Även flodpärlmusslan är beroende av klart vatten och sedimentfria sten- och grusbottnar. De starkt hotade havsnejonögonen behöver steniga bottnar för sin lek men även mjukbottnar där ynglen kan växa upp.

Skyddszoner på jordbruksmark

I åkerlandskapet ska du som lantbrukare helst lämna en oplöjd, gräsbevuxen skyddszon på 6-20 m närmast diket eller bäcken. Detta område fungerar som ett filter och minskar risken för att näringsämnen, jord och växtskyddsmedel läcker ut i vattendraget vid större regn.

Strömstare mitt i forsen. Foto: Mostphotos

Effekten blir ännu bättre om en bård av buskar och träd får växa upp längs bäcken. Trädens rötter gör det lättare för vattnet att infiltrera genom marken, i stället för att rinna av på markytan.

Skyddszonen kan få ett extra värde för fåglar och insekter, om blommande växter som honungsört, bovete och perserklöver sås in tillsammans med gräset.

Naturlig vattenrening

I jordbrukslandskapet kan bäckar och diken hjälpa till att rena vattnet på sin väg mot havet. En bäck som får ringla fram har en högre reningsförmåga än en uträtad och omgrävd. Men även i ett öppet dike sker en reningsprocess, där sediment sjunker till botten och näring tas upp av växterna längs diket.

När en bäck eller ett dike läggs i kulvert förlorar man denna reningseffekt. Samtidigt försvinner viktiga livsmiljöer för växter, insekter, fåglar och andra djur.

”Nyöppnad” bäck, som tidigare legat i en kulvert.
Foto: Anna Carina Ericson

Svämplanets betydelse

Svämplanet är det område närmast vattnet som översvämmas vid högflöden. Att det stigande vattnet kan breda ut sig över en större yta medför att flödet i vattendraget jämnas ut och höga flödestoppar dämpas. Det har också en renande effekt, då vattenhastigheten minskar och partiklar i vattnet avsätts på svämplanet.

Beroende på topografi och markförhållanden kan bredden på svämplanet variera mycket. Man bör undvika att bygga inom det naturliga svämplanet. På jordbruksmark är det bättre att använda området som betesmark än som plöjd och gödslad åker.

Alsocklar på det naturliga svämplanet. Foto: Mostphotos.

Kantzoner i skogsmark

Även i skogen erbjuder områden närmast bäckar och våtmarker särskilt rika miljöer för det biologiska livet. I ostörda skogsbäckar med rena bottnar, stenar och död ved kan det myllra av liv, i form av snäckor, musslor, småfisk och insektslarver.

Samtidigt är dessa miljöer särskilt känsliga för skador. Det innebär att du som skogsägare bör ta extra hänsyn vid skogsbruksåtgärder. Undvik körning med tunga maskiner i surdråg och i kantzonen mot bäckar och våtmarker. Skapa en lövrik bård på minst 20 m mot vattnet, genom att spara befintliga lövträd och utnyttja det spontana lövuppslaget. Låt död ved ligga kvar. Undvik markberedning och plantering av barrträd i detta område.

En lövrik kantzon mot vattnet hyser fler arter än vad man finner längs en bäck som rinner genom barrskog. pH-värdet blir också högre, både i marken och i vattnet, när marken närmast vattnet domineras av lövträd.

En ostörd kantzon minskar också risken för att tungmetaller, slam och humus läcker ut i vattnet.

Kabbeleka i Löfta å. Foto: Lena Berglund

Källflöden

Källflöden, som är områden med utströmmande grundvatten, är viktiga för temperaturregleringen i vattendragen. De håller oftast en temperatur på ca 5-8 grader och bidrar därför med kallare vatten under sommaren och varmare vatten under vintern. Källornas vatten är ofta väldigt rent, och i äldre tider var de viktiga för att förse både människor och djur med rent dricksvatten.

Vegetationen runt en källa är ofta extra frodig och artrik. Den vackra och ovanliga gullpudran växer oftare vid källor än i andra miljöer. Likaså ser man ofta den knallgula kabbelekan lysa i källområden under vår och försommar.

Källområden i jordbruksmark är biotopskyddade och de får inte skadas genom utdikning eller på annat sätt. I källområden i skogen är det extra viktigt att undvika körskador, som kan ändra markens vattenflöden och förstöra källornas funktion.

Gullpudra hittas ofta vid källor. Foto: August Nolbrant

Kulturmiljöer längs vatten

Vatten har alltid varit väsentligt för människor. Att färdas på, dricka och finna försörjning från. Sedan åtminstone medeltidens början för tusen år sedan har vattenkraften nyttjats till kvarnanläggningar för att mala mjöl. Minsta bäck var möjlig att bebygga med en kvarn och varje gård hade tillgång till en skvalta.

Fler produkter som kunde göras med vattenkraft är brädor som sågades i vattendrivna sågverk, djurben maldes till jordförbättring, trä blev till pappersmassa och kraften kunde driva en hammare vid järnbearbetning. I Halland finns spåren ofta kvar efter de fyra-fem tusen kvarnar som enligt historiska kartor har funnits.

En skvaltkvarn i Kvarnadalen, Sällstorp
Foto: Lena Berglund

Karta från lantmäteriet som visar Apelvikens strand i Varberg där Vrångabäcken rinner ut. Uppströms vid Svarte källa (norra pilen) ligger en damm som i södra ändan smalnar av till en liten bäck och en liten stjärnsymbol (södra pilen) visar kvarnplatsen.

I kartverktyget Informationskarta Halland finns, under kulturmiljövård, vattenanknutna kulturmiljöer presenterade. Alla kända lämningar nära vatten från olika inventeringar är samlade och beskrivs i vissa fall i en rapport, andra är bara presenterade med en symbol. Dessutom finns riksintressen, samhällsbyggnad, kulturmiljövård, miljö, naturvård, vatten, infrastruktur och bakgrundskartor.

Läs mer:

Miljöhänsyn vid dikesrensningar, LRF, Jordbruksverket, Naturvårdsverket, 2004

Vattendrag och svämplan – helhetssyn på hydromorfologi och biologi, WWF 2019

Åmansboken, Ekologgruppen i Landskrona AB, utgiven av Saxån-Braåns vattenråd, 2017

Äga och förvalta diken, LRF, 2014

Informationskarta Halland - innehåller en mängd olika kartskikt

LEVA Lokalt engagemang för vatten

LÄNSSTYRELSEN HALLANDS LÄN

Broschyren har tagits fram av Länsstyrelsen Halland inom projektet LEVA - Lokalt engagemang för vatten, finansierad av Havs- och vattenmyndigheten genom anslag 1:11, Åtgärder för havs- och vattenmiljö.

Text: Anna Carina Ericson Bilder framsida: Mostphotos